

Warszawa, 24.08.2023

dr hab. Kamila Miłkowska-Samul
Instytut Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej,
Wydział Lingwistyki Stosowanej,
Uniwersytet Warszawski

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Serafiny Santoliquido
pt. „La discriminazione di genere nell’italiano: trattazione del tema
nella didattica della lingua a stranieri”,
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Romana Sosnowskiego, 2023**

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska pani mgr Serafiny Santoliquido porusza problematykę budzącą żywe zainteresowanie zarówno językoznawców, jak i publicystów oraz zwykłych użytkowników języka, co sprawia, że tematyka seksizmu w języku jest stosunkowo dobrze rozpoznany, choć przynoszącym wciąż więcej pytań niż jednoznacznych rozwiązań, obszarem badawczym. Jednak dzięki spojrzeniu na ten temat przez pryzmat dydaktyki i zawartości podręczników do nauki języka, rozprawa zapewnia oryginalne i świeże podejście do tematu i staje się bardzo przydatna z perspektywy zastosowań praktycznych, zwłaszcza w nauczaniu języka włoskiego.

Ocena struktury pracy

Dysertacja pani mgr Serafiny Santoliquido liczy 162 str., z czego zasadniczy tekst pracy obejmuje 126 stron, natomiast na stronach 127-150 znajduje się bibliografia, indeks osób oraz spis tabel. Następnie, załączony jest plan jednostki dydaktycznej poświęconej feminatywom i stereotypom dotyczącym kobiet – umieszczenie tej autorskiej propozycji na samym końcu, niejako poza opracowaniem jako takim, nieco dziwi. Sądzę, że włączenie tego elementu do tekstu pracy doskonale by uzupełniło część poświęconą wnioskom.

Poza tą niewielką uwagą struktura dysertacji jest prawidłowa i zrównoważona. Dzieli się ona na trzy rozdziały zasadnicze oraz wnioski: pierwszy i drugi rozdział mają charakter teoretyczny i przeglądowy, z kolei trzeci analityczny. Stosunkowo niewielka objętość pracy nie

stanęła na przeszkodzie, by poruszone zagadnienie dyskryminacji ze względu na płeć omówić w odpowiednim stopniu i sprawnie przedstawić wyniki przeprowadzonego badania.

Merytoryczna ocena pracy

W mojej ocenie pani mgr Serafinie Santoliquido udało się osiągnąć cel, zdefiniowany we wstępie (str. 7) jako przedstawienie kwestii żeńskich form nazw zawodów w kontekście "seksizmu językowego" we włoskiej refleksji językoznawczej, omówienie głównych rozwiązań mających na celu uniknięcie dyskryminacji językowej funkcjonujących we Włoszech i w Europie oraz przeanalizowanie wybranych podręczników do nauczania języka włoskiego z punktu widzenia dyskryminacji ze względu na płeć.

Pierwszy z wymienionych celów zrealizowany został w rozdziale 1, który prezentuje rozwój myśli na temat feminitywów w lingwistyce włoskiej, począwszy od kamienia milowego jakim była publikacja Almy Sabatini. Jej „Rekomendacje...” nadal są kluczowym punktem odniesienia dla badaczy zajmujących się tą tematyką, stąd za bardzo wartościowe uznają szczegółowe ukazanie nie tylko założeń tej publikacji, ale i reakcji na nią. Krytyczne, a wręcz złośliwe niekiedy komentarze uznanych lingwistów czy intelektualistów, jak choćby Giovanni Nencioni czy Umberto Eco, są nie tyle śladem stanu wiedzy językoznawczej, lecz odzwierciedleniem określonego sposobu myślenia o świecie, pewnej świadomości społecznej na temat płci, ról społecznych i języka, które przez ostatnie 30 lat zmieniły się tylko do pewnego stopnia.

W rozdziale 1 nie brakuje omówienia bardziej aktualnych inicjatyw i publikacji na rzecz równości ze względu na płeć. Zaletą tego rozdziału jest szerokie spojrzenie na instytucje, które mają potencjał oddziaływania na rzeczywistość językową w zakresie dyskryminacji ze względu na płeć: zaprezentowane są publikacje i działania w obszarze administracji publicznej, wydawnictw, instytucji Unii Europejskiej, uniwersytetów, muzeów, organizacji dziennikarskich. Autorka starannie przedstawia również aktywność Accademia Della Crusca, która głosem swoich członków siłą rzeczy kształtuje dyskurs na temat języka, poprawności i zmian językowych.

Szczególnie ciekawe i istotne ze względu na dalszy rozwój badań w tym obszarze są podrozdziały 1.5. oraz 1.7., które - moim zdaniem - mogłyby stanowić jedną całość, ukazujące stanowiska (albo równie znaczący ich brak) współczesnych językoznawców włoskich na temat form żeńskich.

Paradoksalnie, można odczuć pewien niedosyt głosów badaczek, owszem, w pracy często pojawiają się ustalenia Cecilii Robustelli, wydaje się jednak, iż Giuliana Giusti i Anna Thornton, wspomniane w rozprawie, zasługują na to, by odnieść się do ich świeższych publikacji i działań (np. Giusti G. (2022): “Inclusività della lingua italiana, nella lingua italiana: come e perché. Fondamenti teorici e proposte operative”, DEP n. 48/2022: 1–19.). W tym kontekście warta dodania byłaby również informacja o kursie MOOC na platformie edupen pt. *Linguaggio, identità di genere e lingua italiana*, przygotowanym i prowadzonym przez Giulianę Giusti, który doczekał się już 9 edycji i odgrywa niebagatelną rolę w propagowaniu wiedzy i kształtowaniu postaw w temacie równości językowej ze względu na płeć.

Choć pojawia się w bibliografii, w samej dysertacji nie ma zbyt wielu odniesień do Very Gheno, która, pomijając jej status *enfant terrible* włoskiej lingwistyki, ma niewątpliwie znaczący wpływ na popularyzację tematyki genderowej w obszarze włoskojęzycznym.

Rozdział drugi bardzo skrupulatnie omawia kwestię rodzaju gramatycznego w języku włoskim. W pierwszej części uwaga poświęcona jest ujęciu tego tematu w gramatykach dla rodzimych użytkowników języka włoskiego. Oprócz samego zreferowania zasad, Autorka wzbogaca prezentację komentarzem o charakterze kulturowym, wskazując na wtórność rodzaju żeńskiego w językach kultury zachodniej, tworzonego od formy męskiej, uznawanej za wyjściową, co stanowi, jak pisze, pokłosie relacji patriarchalnych w społeczeństwie oraz na mniej prestiżową konotację form żeńskich nazw zawodów i funkcji. Autorka sprawnie odwołuje się do opinii specjalistów, jak choćby Patota czy Serianni i ukazuje, iż wątpliwości co do poprawności tych form ma źródła nie gramatyce, lecz w rzeczywistości pozajęzykowej, w kulturze, systemie wartości, tradycyjnym podziale ról w społeczeństwie. O dojrzałości naukowej Doktorantki świadczy, iż nie obawia się ona wejść w dyskusję z dość konserwatywnymi poglądami prezentowanymi przez uznane autorytety jak np. Dardano i Trifone, uznając promowane przez nich stosowanie formy męskiej dla określenia zawodów i funkcji realizowanych przez kobiety za niepraktyczne i dyskryminujące i wskazuje słabości takiego stanowiska.

W podrozdziale 2.2. analizie poddane zostały z kolei gramatyki przeznaczone dla obcokrajowców. Autorka zauważa w tych publikacjach nikłe zainteresowanie złożonością kwestii żeńskich form nazw zawodów. Podkreśla sztapowe ujęcie tematu, brak komentarza o charakterze socjokulturowym czy wręcz prezentowanie form błędnych czy anachronicznych jako zalecanych.

O ile przegląd ten uważam za cenny i pouczający, brakowało mi informacji na temat kryteriów doboru analizowanych gramatyk i ewentualnego pominięcia innych.

Rozdział 3 poświęcony jest, jak mówi jego tytuł, analizie korpusu podręczników języka włoskiego dla obcokrajowców. Autorka wychodzi od przedstawienia regulacji prawnych obowiązującej wydawców, a mających na celu zapewnienie równości językowej płci, podkreślając, słusznie, rolę wydawnictw w tym względzie.

Korpus, na którym opiera się rozprawa został skonstruowany prawidłowo pod względem ilościowym i jakościowym. Doktorantka wzięła pod uwagę 45 podręczników do nauki języka włoskiego, spośród których wybrała 17 pozycji, reprezentujących wszystkie poziomy znajomości języka od A1 do C2. Wybór został poprawnie uzasadniony (wzięto pod uwagę m.in. czas publikacji, serię wydawniczą, renomę wydawnictwa), podobnie jak zastosowana procedura analizy.

Autorka poddała badaniu takie elementy jak tabele i wyjaśnienia gramatyczne dotyczące form żeńskich zawodów, tzw. czytanki, ćwiczenia i transkrypcje dialogów. Uwzględnione zostały też formy stosowane w poleceniach ćwiczeń.

Zebrany materiał reprezentuje dwie kategorie form, w których przejawia się seksizm językowy, a więc: stosowanie rodzaju męskiego jako nienacechowanego płciowo oraz formy rzeczowników oznaczające wykonawczynie czynności (tytuły, funkcje, zawody).

W wyniku analizy poleceń stosowanych w badanych podręcznikach, Doktorantka wyodrębniła 4 kategorie poleceń, wykorzystujące formy o różnym stopniu inkluzywności, a w przypadku kategorii o potencjale dyskryminującym zaproponowała własne sformułowania, w których rodzaj gramatyczny jest zneutralizowany lub zostaje dodana forma żeńska.

Podobnie, analiza tzw. czytanek i ćwiczeń oferowanych w podręcznikach wykazała częste użycie rodzaju męskiego jako neutralnego. Także tu Autorka zaproponowała zmiany, które mogłyby zapewnić bardziej równościowy charakter tekstów.

Doktorantka wykazała również potencjał dyskryminacyjny w obszarze nazw zawodów pojawiających się w podręcznikach. Odzwierciedlają one w dużej mierze tradycyjne reguły językowe, ale i tradycyjny porządek społeczny, utrwalający stereotypowy wizerunek kobiety skupionej na rolach domowych, rodzinnych.

Autorka słusznie zauważyła, iż seksizm językowy przejawia się nie tylko na poziomie wyborów gramatycznych, ale i treści: pewne pola semantyczne, np. dotyczące wyglądu, formy fizycznej, zakupów wiążą się w podręcznikach przede wszystkim z postaciami kobiecymi, brakuje z kolei takich, które pełniłyby prestiżowe funkcje zawodowe, społeczne, publiczne.

Pani mgr Serafina Santoliquido wykazała, iż przykłady, gdzie podręcznik do języka włoskiego próbuje zmierzyć się ze stereotypem i dyskryminacją ze względu na płeć są

nieliczne, pojawiają się m.in. w postaci pytań do dyskusji na temat typowych zawodów czy ról kobiet i mężczyzn.

Doktorantka w stosowny sposób omówiła zebrany materiał, nie zatrzymując się przy pierwszej, najprostszej interpretacji, lecz dostrzegając drugie dno nawet tych przykładów, które pozornie starają się dekonstruować stereotypy, a w gruncie rzeczy przez swoją nieudolność utrwalają ją (przykłady na str. 98). Wykazała się tu umiejętnością pogłębionej refleksji naukowej oraz wrażliwością językową i społeczną.

Pracę wieńczą tradycyjne komponenty rozprawy naukowej: wnioski oraz bibliografia, czytelnie uporządkowana i odpowiednio obszerna, a także wspomniany już przykład jednostki dydaktycznej.

Znaczącą zaletą wniosków jest ich praktyczny wymiar: Autorka nie tylko podsumowuje wyniki swoich badań, ale prezentuje też szereg refleksji o charakterze praktycznym, mających na celu udoskonalenie glottodydaktyki i jej narzędzi. Konkluzje te są tym bardziej istotne, iż wyrastają także z bogatego doświadczenia zawodowego Autorki w zakresie nauczania języka włoskiego na różnych poziomach i w różnych kontekstach instytucjonalnych.

Za szczególnie trafne uważam podkreślenie roli nauczyciela, bez którego podręcznik jest tylko suchym, martwym narzędziem. Odpowiednio przygotowany nauczyciel może opatrzyć treści z podręcznika komentarzem, umieścić je w stosownym kontekście, starać się zneutralizować stereotypowe reprezentacje płci, uzupełnić wiedzę ucznia o kraj. Z tego względu szczególnej wagi nabiera adekwatne wykształcenie nauczycieli, informowanie i uwrażliwianie ich na jakże aktualne kwestie związane z płcią.

Zgadzam się również z podkreśloną przez Autorkę rolą wydawnictw edukacyjnych w kształtowaniu postaw i promowaniu równości płciowej poprzez odpowiednie opracowywanie podręczników. Tutaj warto nadmienić, iż pojawiają się w tym zakresie ostatnio na rynku włoskim inicjatywy, o których należy wspomnieć, jak np. deklaracje w postaci swego rodzaju manifestu wydawnictw Zanichelli¹ oraz Rizzoli² (co mogłoby być uzupełnieniem podrozdziału 3.9. przedstawiającego zalecenia wydawnictwa Mac Graw-Hill z 1974 r.).

Sądzę, iż część rozprawy poświęcona podręcznikom mogłaby zyskać na systematycznym przeglądzie literatury w zakresie stereotypów płci w materiałach edukacyjnych. Ta sugestia bynajmniej nie oznacza, iż Doktorantka nie odwołuje się do istniejących już badań: w dysertacji odnajdujemy np. liczne odniesienia do kluczowej

---

¹ https://www.zanichelli.it/chi-siamo/obiettivo-dieci-in-parita?fbclid=IwAR30j2_wTJCx0WMXmx80yTVZugYgnxH97W1Lv6Dp8c19kb2bm9iNzDs_IJM.

² <https://www.rizzolieducation.it/parita-di-genere-e-pluralita/>.

publikacji Irene Biemmi (2017) czy innych istotnych badań, sięgających aż po lata 70 (jak np. w przypisie nr 55 na str. 33). Niemniej w razie ewentualnych planów publikacji rozprawy można by rozważyć uzupełnienie tego aspektu i włączyć do pracy pozycje takie jak np.:

- Corsini, C., & Scierri, I. D. (2016). *Differenze di genere nell'editoria scolastica: indagine empirica sui sussidiari dei linguaggi per la scuola primaria* (Vol. 4). Roma: Edizioni Nuova Cultura.
- Scierri, I. D. M. (2017). Stereotipi di genere nei sussidiari di lettura per la scuola primaria. *AG About Gender-Rivista internazionale di studi di genere*, 6(12).
- Sabatini, S. (2022). Stereotipi e sessismo linguistico nei manuali di italiano L2/LS: analisi e proposte di riscrittura inclusiva,” *Collane@unito.it*, <https://www.collane.unito.it/oa/items/show/139>.

Przechodząc do podsumowania, niniejsza rozprawa wskazuje na dużą wiedzę językową i językoznawczą oraz wnikliwość Doktorantki, a także umiejętność krytycznej analizy problemu. Wychodzi ona naprzeciw trudnym wyzwaniom, podejmując tematykę dla niektórych wciąż kontrowersyjną czy niezbyt istotną naukowo, co uważam za zdecydowany walor pracy, jako że dyskryminacja ze względu na płeć, też poprzez język, jest problematyką niezmiernie aktualną i o dużym znaczeniu społecznym.

W tym kontekście zastanawia mnie selekcja, której dokonała Autorka badając dyskryminację ze względu na płeć wyłącznie przez pryzmat feminatywów i wizerunku kobiet w podręcznikach. Nie jest to zarzut, jako że nie uważam za stosowne naruszanie autonomii badacza poprzez narzucanie swojej perspektywy czy zakresu badań, a raczej zaproszenie do dyskusji na temat rozumienia zjawiska dyskryminacji ze względu na płeć.

Wydaje mi się to szczególnie istotne zwłaszcza z punktu widzenia kierunku rozwoju dyskusji naukowej w tym obszarze we Włoszech, a więc otwarcia na tematykę tożsamości płciowej nie zamykającej się w dychotomicznym podziale kobieta-mężczyzna. Nie chcę przez to powiedzieć, iż jest to aspekt zupełnie pominięty przez Autorkę: zarówno w tekście pracy, jak i w bibliografii znajdujemy odniesienia do publikacji na temat tzw. języka inkluzywnego, do badaczy zajmujących się językiem poza ramami cisheteronormatywnymi (jak np. Gheno, Faloppa) czy do aktualnych kontrowersji wokół wykorzystania półsamogłoski szwa (schwa) jako końcówki neutralnej płciowo (str. 122), jednak w samej rozprawie płeć społeczno-kulturowa jest rozumiana jako złożona z dwóch komponentów (przypis nr 1, str. 2:), język inkluzywny definiowany jest wąsko jako włączający kobiety, zapewniający widoczność kobiet, a czytelnik nie ma możliwości poznać stanowiska Autorki względem nowych, inkluzywnych

zabiegów na języku, wzbudzających tyle sporów we włoskim świecie naukowym i w szeroko pojętych mediach.

Oceniając całościowo dysertację pani mgr Santoliquido pragnę jeszcze raz podkreślić jej mocne strony, stanowiące o pozytywnej ocenie i o samodzielności Doktorantki jako Badaczki:

- opracowanie i dyskusja w części teoretycznej dotycząca stanu refleksji naukowej w językoznawstwie włoskim na temat dyskryminacji językowej ze względu na płeć stanowi zdecydowaną wartość rozprawy. Doktorantka syntetycznie ukazuje główne linie dyskusji i omawia je, opatrując własnym komentarzem;

- przeprowadzone badania zostały przeprowadzone w sposób nie wzbudzający zastrzeżeń metodologicznych i poszerzają wiedzę w obszarze lingwistyki stosowanej, a konkretnie glottodydaktyki i jej narzędzi. Sprawnie wypunktowują wciąż istniejące braki i słabości powszechnie stosowanych podręczników do nauki języka włoskiego. Rozprawa ma duży potencjał aplikacyjny: jej ważną częścią są autorskie propozycje pani mgr Santoliquido w zakresie form językowych spełniających kryterium inkluzywności oraz sposobów kształtowania wizerunku kobiet w podręcznikach (przykład jednostki dydaktycznej), które mogłyby posłużyć wydawnictwom edukacyjnym jako wskazówki.

- nie do przecenienia jest tu waga nie tylko naukowa, ale i społeczna podjętych problemów badawczych, którą dodatkowo podkreśla odwołanie do aktualnych zjawisk rzeczywistości włoskiej, jak np. kontrowersje wokół nazw zawodów wywołane deklaracjami dyrygentki Beatrice Venezi czy premierki Giorgii Meloni, które przetoczyły się przez media włoskie, też społecznościowe. Wprowadzanie do dyskusji naukowej i społecznej tematu dyskryminacji oraz edukacja poprzez prezentowanie dobrych praktyk niwelujących nierówności ze względu na płeć jest jedyną skuteczną drogą zmiany społecznej, co recenzowana rozprawa dobrze realizuje.

Ocena formalnej strony pracy

Praca jest bardzo dobrze opracowana pod względem językowym i redakcyjnym, nie ma w niej nawet literówek. Jedyna minimalna usterka, nie wpływająca w żaden sposób na ocenę pracy, to rozpoczynająca się od nowa numeracja przypisów w rozdziale *Conclusioni*. Styl tekstu zapewnia łatwą i wciągającą lekturę, w nielicznych momentach może jawić się jako zbyt subiektywny (np. str. 104-105: *Iniziativa lodevole (peccato, purtroppo, che si continui quasi*

*sempre a proporre grandi donne del passato, ignorando totalmente le grandi donne del presente*²³) peccato però che il testo sia infarcito di luoghi comuni [...]).

Poprawny jest również sposób korzystania ze źródeł, zapis bibliograficzny. Autorka prawidłowo, choć może nieco zbyt obficie, stosuje cytaty w części teoretycznej (rozdz. 1), rozumiem jednak, że są one kluczowe dla zbudowania obrazu dyskursu naukowego ostatnich trzydziestu lat wokół dyskryminacji ze względu na płeć w języku włoskim.

Konkluzja

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Pani mgr Serafiny Santoliquido pokazuje, iż Doktorantka dysponuje pogłębioną wiedzą w temacie, umie samodzielnie sproblematyzować zagadnienie i przeprowadzić badanie naukowe, a opracowanie będące efektem tego procesu nie tylko przysparza wiedzy o języku, ale może być przydatne w praktyce dydaktycznej.

Poczynione przeze mnie w recenzji uwagi nie mają wpływu na ostateczną pozytywną ocenę pracy. Stwierdzam, iż dysertacja pt. „La discriminazione di genere nell’italiano: trattazione del tema nella didattica della lingua a stranieri” spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim oraz wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, dnia 24.08.2023 r.

dr hab. Kamila Miłkowska-Samul